

ПРОБЛЕМ ЕКОНОМСКЕ КОМПАТИБИЛНОСТИ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПРОСТОРА СА ОСТАЛОМ ЕВРОПОМ КАО ЕЛЕМЕНАТ УВЛАЧЕЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ У КОВИТЛАЦ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Филозофија историје треба да одговори на неколико следећих кључних питања модерног доба и места Југославије у њему: 1) Где су у модерној историји економске границе Балкана, а тиме и југословенског историјског простора?¹ 2) Зашто је још за време велике економске кризе 1929–1933. артикулисана и промовисана у Паризу идеја о две Европе: Европе А и Европе Б, по којој је линија разграничења повучена преко Краљевине Југославије тако да је њен источни део остао у аграрној Европи, тј. Европи Б, а западни у индустријској Европи, односно Европи А?² Сходно томе, може се запазити да се у нашем времену остварују границе између Европске економске заједнице и остале Европе, односно онога дела Југославије који се ишчитава као аграрна Европа и који се настоји оставити изван високоразвијене индустријализоване Западне и Средње Европе. 3) Зашто је током Другог светског рата Југославија постала подручје сукоба великих сила високог интензитета, заправо, зашто је у току укључивања овога простора у модерну цивилизацију индустрије, он морао да буде увучен три пута само у току једнога, 20. века, у ковитлац светских ратних сукоба?

Треће питање је до сада у југословенским историографијама, и ван њих, највише изучавано и разматрано са становишта политичке историје, посебно опште и дипломатске историје,³ и на њега су давани и различити одговори. Оно што се може артикулисати као синтеза економске историје, и њеног одговора на ово питање, јесте да се у сва три случаја ишчитава процес дугог трајања по Броделу, или једноставно узрочност по Марксу, односно сукоб економских интересних сфера, који је у новој и најновијој историји света произлазио дуготрајно, и произлази, из проблема компатибилности економија две врсте земаља: аграрних и индустријских. У пуној мери су у све то увучене појаве робних и регионалних тржишта. Најкраће, историја индустрије и аграра, одредила је историју југословенског историјског простора на Балкану, Европи и свету у модерном добу.

¹ С. Ђуровић, *Да ли су постојале економске границе у Југославији 1918–1941?*, „Историја 20. века“, 1–2, Београд 1992, 111–124.

² F. Delaisi, *Les deux Europes*, Paris 1929.

³ *Historiographie Yougoslavie 1955–1965*, Београд 1965; *The Historiography of Yugoslavia 1965–1975*, Belgrade 1975.

Ове појаве не спадају у ред појединачних и посебних, којима су преплављена сазнања из политичке историје Југославије, него се ишчитавају као опште појаве које се испољавају у модерној цивилизацији. Ако се познаје природа индустрије и аграра прилично је једноставно одговорити и на посебно питање, које би већ једном требало поставити, а оно гласи: Зашто ниједан балкански народ, или земља, није у 20. веку имао историјску потребу за економском експанзијом путем политичке силе великих размера, која би изазвала светске конфликте? Зашто ниједна балканска држава није у модерној историји прекорачила економске границе Балкана, ако их најгрубље идентификујемо са географским границама, што се да ишчитати? При овоме, заступамо мишљење да Турска није балканска него малоазијска држава, коју велике силе вештачки одржавају једним делом на Балканском полуострву као кључни улог за нерешавање тзв. Источног питања⁴ од његове појаве, као таквог, у европској историји.

Из Централне и Западне Европе, већ трећи пут крајем овога века структурално се ратовима разара постигнута индустријска структура. Зашто? Уочи Другог светског рата у Краљевини Југославији влада Милана Стојадиновића (1935–1939) имала је предуслове да земљу уведе у ред средњеразвијених индустријских држава Европе.⁵ У исто време ратовима се повлаче границе економских интересних сфера између високоиндустријализованих држава, за што је посебно илустративан случај Немачке. Обезбеђујући и разграничавајући по Бизмарковој доктрини политичке силе „крви и жезла“ границе Немачког рајха „повољне за државни живот“,⁶ Немачка је индиректно преко Аустрије увукла југословенски, пре свега српски простор у оквиру немачке привреде још почетком овога века у време Првог светског рата (1914–1918).⁷ У Другом светском рату се ова појава у потпуности изразила.

Немачки „Продор на Исток“, заустављен привремено у 8. веку,⁸ букнуо је у новом веку, посебно 20-ом свом силином развојем индустрије и капиталистичке привреде када немачка експанзионистичка политика

⁴ В. Поповић, *Источно питање*, Сарајево 1965.

⁵ С. Ђуровић, *Државна интервенција у индустрији Југославије 1918–1941*, Београд 1986, 197–344.

⁶ К. Керстен, *Бизмарк и његово доба*, Београд 1991.

⁷ С. Ђуровић, *Индустрија Србије на почетку привредној живојин Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, „Историја XX века, Зборник радова“, X, Београд 1969, 168–226.

⁸ Рани „Продор на Исток“ германских племена се одиграва нешто касније после велике сеобе народа у 5. веку, када се Немци шире према истоку у подручје словенских и балтичких племена. У 8. веку насељавају средње Подунавље и источне Алпе, а у 10. веку продиру преко Одре и Висле. Дошло је до понемчавања, потпуног или делимичног, територије Аустрије, Крањске, Штајерске, Горње Саске, Шлезеје, Бранденбурга, Поморја, Пруске и граничних крајева Чешке и Моравске. Поједини таласи немачке колонизације продрили су низ Дунав све до Црног мора. Немачки „Продор на Исток“ опада од 14. века због јачања словенских државних територија и феудалних борби у којима настају самостална Аустрија, Пруска и друге државе.

почиње да се усмерава према земљама Источне Европе, Блиског и Средњег истока. За југословенски, посебно српски простор, било је од животне важности што је тај експанзионизам прелазио преко Балкана, тј. преко српских земаља, посебно Србије. Најилустративнији почетни пример ове политике био је пројекат изградње Багдадске железнице, који је требало да немачкој привреди обезбеди саобраћајницу: Хамбург–Берлин–Цариград–Багдад–Персијски залив.⁹ Наравно, било је предвиђено да ова саобраћајница иде преко Србије. Занимљиво је такође да је један од услова за стицање независности постављен Србији на Берлинском конгресу 1878. године био да изгради железничку пругу Београд–Ниш.

Прелазак Немачке са Бизмаркове континенталне политике на светску, односно почетак колонијалних освајања, довео је до једног од највећих колонијалних подухвата Немачке тога времена, наведеног пројекта грађења Багдадске железнице. Ова пруга је сматрана средством за претварање Турске у подручје интереса немачког капитала, а за један број његових представника Багдадска железница била је први корак за шире „надирање на Исток“ (Drang nach Osten), тј. још даље од турских граница. Немачки цар Виљем II је 1898. године, у оквиру обиласка „светих места“, посетио и Цариград и том приликом му је турски султан обећао да ће концесију за грађење железничке пруге кроз Малу Азију ка Багдаду и даље ка Персијском заливу дати једној од највећих берлинских банака, Немачкој банци. Ову концесију је Немачка и добила 1903. године.¹⁰

Југословенски историјски простор представљао је и представља саобраћајни мост између Запада и Истока, јер је Балканско полуострво мост који везује Западну и Средњу Европу са Блиским истоком. У исто време Дунав и Сава су природни путеви Балканског полуострва. На Моравско-вардарску долину, код Ниша, избија Нишавско-маричка удолина, која чини најкраћу и најповољнију везу Моравско-вардарске долине са Малом Азијом и Блиским истоком. Историја је потврдила њихов стратегијски значај, јер су се Моравско-вардарском и Нишавско-маричком удолином поред роба, људи и култура кретале и велике војске које су ишле са Запада на Исток, и са Истока на Запад; крсташки походи на Исток, турски походи у Европу, а у два светска рата у 20. веку немачка војска у свом продору на Исток.¹¹

Као подунавска и јадранска, односно средоземна земља, а не само балканска, Југославија је важно подручје речног промета за извоз и увоз робе и саобраћај у повезивању средњоевропских са источноевропским земљама. Излаз на Јадранско море отварао је Југославији најјефтинији пут за све делове света, а преко ње и добром делу Средње Европе, која

⁹ *Enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 2, Zagreb 1977, 397.

¹⁰ Ј. В. Тарле, *Историја новој века*, II, Београд 1949, 281.

¹¹ Р. Петровић и Р. М. Перовић, *Економска географија Југославије*, Београд 1957, 4–5.

је саобраћајно упућена преко Југославије на Јадранско море, као најближе море.¹²

Оно у чему је кључна компатибилност средњоевропских и западноевропских држава са југословенским простором јесте и то што он чини природну спону два велика и природно и развојно различита простора, јер су се на западу и северу налазиле у 19. и 20. веку индустријски развијене земље (Велика Британија, Немачка, Италија, Чехословачка, Аустрија, Белгија, Швајцарска и др.); а на истоку и југу изразито аграрне земље, каква је била и Југославија у већем делу 20. века (Бугарска, Румунија, Грчка, Турска и део Блиског истока). Индустријализовани запад је представљао добро тржиште за југословенске аграрне производе, а југословенско аграрно тржиште велики простор и могућности за продају западних индустријских производа.¹³

Иако је у односу на индустријску револуцију и њом изазваног силног техничког напретка у Европи, Немачка каснила,¹⁴ њен економски развој у том правцу је после уједињења 1871. године нагло кренуо. Већ крајем 19. века Немачка је претекла све европске државе и постала друга индустријска сила у свету, а тиме су јачали њен политички утицај и војна моћ. Индустријализација и процват капиталистичке привреде у Немачкој крајем 19. века достиже невиђене размере на бази велике концентрације капитала и високог техничког нивоа, уз концентрацију производње угља и челика у једној области.

Индекс индустријске производње важнијих капиталистичких земаља 1880–1913. године показује ову слику: светска индустријска производња 1880. године 137, САД 155, Немачка 139, Велика Британија 121, Француска 127. Године 1913. слика је следећа: светска индустријска производња 513, САД 787, Немачка 613, Велика Британија 227, Француска 315. У Немачкој се стапањем индустријског и банкарског капитала образују циновске монополистичке групе у тешкој индустрији (угаљ и челик), али и у неким новим гранама као што су електро и хемијска индустрија. Немачка хемијска индустрија анилинских боја крајем 19. века заузима прво место на светском тржишту. После Првог светског рата на светском тржишту доминирају два највећа немачка електроиндустријска концерна: АЕГ–концерн и Сименс–Халске–Шукерт–концерн (Siemens–Halske–Schuckert–Konzern). Циновска капиталистичка предузећа представљају и немачке железнице, чија мрежа 1913. године има дужину 61.159 km.¹⁵

У вези са изградњом железница у Немачкој се развила моћна и високомодернизована техника производње железца и челика, чији ће најмоћнији представник и у 20. веку бити концерн Круп. Круп је већ 1871.

¹² Исто, 5–6.

¹³ Исто, 5.

¹⁴ Ш. Сењобос, *Упоредна историја европских народа*, Београд 1991.

¹⁵ В. Мујбеговић, *Комунистичка партија Немачке 1918–1923*, Београд 1968, 23–27.

први увео у производњу Мартинову пећ конструисану 1865. године. Анализа трговинских уговора показује да је Немачка све до Првог светског рата извозила готову индустријску робу, а у замену увозила сировине и намирнице, што је била општа развојна тенденција.¹⁶ Мешовита предузећа, којих је 1903. у Немачкој било 24 и сва су била веома крупна, обједињавала су топионице са високим пећима повезане са погонима изграђеним на бази Томасовог и Бесемеровог поступка и са ваљаницама, а већином и са рудницама железa и угља и са коксарама. У њима је било у погону 250 високих пећи, 129 конвертора и 335 Мартинових пећи. Производила су 8,5 милиона тона сировог железa, 7,7 милиона тона сировог челика и 6,0 милиона тона ваљане робе. Њихов акцијски капитал износио је 581 милион, а инвестирани 908 милиона марака.¹⁷

„Ако је модерна држава у успону, ако се у њој настанио модерни капитализам, рат је често инструмент тога развоја: *Bellum omnium pater!*“, написао је Фернанд Бродел уопштавајући закључке о подели простора и времена у Европи,¹⁸ заправо формулишући „економски империјализам“, по Колу.¹⁹ Немци су се до југословенског простора прво спустили низ Дунав мирно колонизујући Подунавље,²⁰ да би у индустријализацији Србије учествовали двојак: прво, са капиталом, и друго, у виду техничке помоћи у инжењерима, или извозу машина. Посебно је од 1918. године то било уочљиво у рударству.²¹ За време Првог светског рата и немачке војне управе, поред свакодневне експлоатације рудника у Србији Немци су преко финансијских група покушали да их преузму у трајно власништво од других иностраних власника или српске државе. Још у новембру 1915. они су почели да решавају питање немачких права на неке руднике у североисточној Србији, међу којима право на Бор и неке руднике угља који су му гравитирали. У немачку интересну сферу су спадала и рудишта злата, која су се налазила на бугарском окупационом подручју. Још на почетку Првог светског рата било је формулисано на који би све начин балканске земље, у оквиру њих и Србија, могле да служе као сировински извор индустријама Централних сила.²² Ратна штета коју је Србија претрпела у време Првог светског рата показује да су опште смернице индустријализованих земаља Централне Европе, међу њима Немачке, пре свега биле обележене великом дозом егоистичког понашања, јер су те државе

¹⁶ Х. Кунов, *Општа привредна историја*, том IV, Београд 1959, 98–113.

¹⁷ *Исто*, 116.

¹⁸ F. Braudel, *Podela prostora i vremena u Evropi*, у: Д. Пирец и М. Јакшић, *Свејски капиталистички систем, Од привреда свеја до свејске привреде*, Београд 1987, 99.

¹⁹ G. D. H. Cole, *Introduction to economic history 1750–1950*, Oxford 1952, 90–105.

²⁰ D. Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*, Ljubljana 1966; П. Качавенда, *Немци у Југославији 1918–1945*, Београд 1991.

²¹ Д. Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, Београд 1970.

²² *Исто*, 483–494.

само за себе хтеле да задрже право индустријског развоја и модернизације, користећи комплементарност са економијом Србије у негативном смислу. Оне су уништавале модернизацијске тенденције малих, претежно аграрних држава Балкана, а тиме и Србије, жртвујући их циљевима своје модернизације и индустријализације. Својим „економским империјализмом“ Аустрија и Немачка су покушале да до тог степена униште привреду Србије да је претила опасност да је врате на почетне степене модернизације, односно у потпуно аграрно друштво.²³ Приликом немачке окупације Србије, као и за време њиховог повлачења на крају рата, Немци су однели готово сав материјал, сировине и израђевине, које су нашли у индустријским предузећима. Однете су и многе инсталације и машине, чиме су фабричка постројења била онеспособљена за рад. Метални рудници су у току рата оштећени 50%, а угљени 100%. За време експлоатације рудника, непријатељ је из њих извадио веће количине руде и угља: 24.000 тона бакра, 2.970 тона олова, 500.000 тона лигнита. Многе је приликом повлачења потопио, порушио и запалио. Порушено је око 12.000 тона мостових конструкција, а главна железничка линија Београд–Ниш–Цариброд и Ниш–Скопље–Ђевђелија, као и огранак Скопље–Митровица били су скоро сасвим порушени. Оштећен је и гвоздени мост код Београда на Сави, главна веза Србије са Европом. Индустрија је у Србији за време рата 1914–1918. у толикој мери оштећена да је захтевала готово потпуно реконструкцију.²⁴ Ова појава ће се поновити за време Другог светског рата (1941–1945).

Преко инвестираног капитала у рударство, индустријска предузећа и банке, централноевропске и западноевропске државе у међуратном периоду 1918–1941. године покушавају да обезбеде са територије Краљевине СХС / Југославије сировине за своју индустрију, као и да контролишу тржиште и аграр. Међу земљама које су имале највеће учешће у привредним предузећима у Југославији 1940. године, акционарским или неакционарским, или финансијским зајмовима биле су према табелама које је дао С. Димитријевић: Швајцарска 19%, Енглеска 16,5%, Аустрија и Немачка 15,6%, Француска 12,8%, Чехословачка 9,6%, САД 6,7%, Италија 4,4%, Мађарска 3,8%, Белгија 3,5% итд.²⁵ Страни капитал је релативно јаче био пласиран на подручју југословенских покрајина које су биле пре 1914. у саставу Аустроугарске, јер је аустријско-мађарски капитал задржао старе позиције. Територијални распоред страних пласмана изгледао је овако: Словенија 32,5%, Хрватска и Славонија 28,8%, Далмација 19,4%,

²³ С. Ђуровић, *Индустријализација Србије – лејтимијетей за модерни свет ХХ века (Пресек кроз једну историјску стурктуру)*, „Србија у модернизацијским процесима ХХ века“, Београд 1994, 139.

²⁴ С. Ђуровић, *Криза ујла на територији Краљевине Срба, Хрваџа и Словенаца 1919. године*, „Acta historico-economica Yugoslaviae“, Загреб 1975, 67–82.

²⁵ С. Димитријевић, *Страни капитал у привреди бивше Југославије*, Београд 1958, 161.

Босна и Херцеговина 26,4%, Војводина (без Срема) 14,7%, Србија (територија пре 1912. године) 20,2%. У делу Јужне Србије и Македоније страни капитал се појављује много мање, а у Црној Гори готово га нема. Ови подаци се односе на процентуално учешће страног капитала у броју предузећа.²⁶

Највише банака било је ангажовано у мобилизацији домаћег капитала у виду акцијског капитала. Неколико банака су биле формално или фактички филијале страних банака јако ангажованих у индустрији, као Француско-српска банка, Прашко-кредитна банка, Хрватска свеопшта кредитна банка, Српско-швајцарска банка. Џиновско Опште југословенско банкарско друштво имало је специјалну улогу у немачкој експанзији у Југославију.²⁷ Аустро-немачко формално порекло капитала било је у 294 предузећа, од тога 186 акционарских. У погледу заинтересованости страног капитала за поједине привредне гране, ситуација је била следећа: немачки капитал је био највише заступљен у рударству (23,6%), затим текстилној индустрији (19%), банкама (16,4%); енглески у рударству (56,1%), транспорту (14,6%), индустрији нафте (14,5%); белгијски у рударству (38,3%), хемијској индустрији (31,8%), транспорту (21,1%); француски у електропривреди (46,5%), рударству (35,2%); швајцарски у електропривреди (37,6%), шумској и дрвној индустрији (16%), текстилној индустрији (11%), индустрији коже (11,4%); чехословачки у индустрији пољопривредних производа (25,8%), банкама (17,5%), хемијској индустрији (15,2%); италијански у банкама (20,8%), текстилној индустрији (16,1%), рударству (14,6%), осигурању (13,1%), шумској и дрвној индустрији (10%); САД у нафти (47,1%), електропривреди (24,1%), текстилној индустрији (10%).²⁸

Присуство и улога страног капитала у привреди Југославије између два рата 1918–1941. године били су веома велики, јер се преко 50% целокупне индустријске производње налазило у његовом поседу. Страни капитал је био власник појединих индустријских предузећа или су се та предузећа налазила у његовој интересној сфери. Потпуно у рукама страног капитала налазиле су се за модернизацију високоиндустријских држава важне области са сировинског становишта, као што су: производња бакра, оловно-цинкне руде пирита, антимона, боксита. Он је био власник ових рудника. У страним рукама је била и експлоатација хрома (97,4%), магнезита (60,3%), производња мрког угља (55,5%), каменог (35,2%), па се може закључити да је страни капитал готово у потпуности контролисао екстрактивну индустрију Краљевине. У већем обиму улаган је и у лаку прерађивачку индустрију (77,5% производње метала, 48% прераде метала, 81,6% производње машина, 78,6% хемијске индустрије, 58,6%

²⁶ *Исџо*, 127–128.

²⁷ *Исџо*, 171.

²⁸ *Исџо*. 187–189.

дрвне индустрије, 61,5% текстилне индустрије).²⁹ С обзиром на коришћење сировинских потенцијала и обрт капитала, експлоатацију јефтине радне снаге на просторима међуратне Југославије, посебно српског рударства – западноевропске и централноевропске државе у историји успона своје технолошке модернизације у 20. веку не могу пренебрегнути допринос и значај Југославије и Србије посебно, што је најевидентније у случају Борског рудника³⁰ и Трепче, посебно, али и Мајданпека и др.

Трећа важна област компатибилности привреда ових региона био је аграр. Чак и најсумарније бројчане чињенице о спољној трговини Југославије уочи Другог светског рата показују колико је била велика узajамна зависност и компатибилност југословенског аграрног простора и индустријских држава Западне и Централне Европе, посебно Немачке. Извоз пољопривредних производа и сировина из Југославије у Немачку био је уочи Другог светског рата највећи, већи од извоза у све друге европске и прекоокеанске земље. Године 1938. тај извоз достигао је у процентима 35,94% целокупног југословенског извоза. Структура увоза индустријских прерађевина, машина, електротехничких предмета и оружја из Немачке још је интересантнија, јер показује важност југословенског тржишта за немачку индустрију. Тај увоз се 1939. године попео на целих 47,08%,³¹ на што су комунистички теоретичари указивали као на кључни доказ о губљењу самосталности Југославије. Историја Бора, Трепче, Зенице, Сартида, Краљевачке фабрике авиона и других предузећа индустријског типа и њиховог преузимања уочи и за време Другог светског рата од стране Немаца, даје многобројне историјско-економске чињенице у потврди високог степена економске компатибилности југословенског – посебно српског простора са немачким централноевропским.³²

Кичму целокупног ратног потенцијала земље у периоду 1918–1941. године у Југославији чинила је војна индустрија: пет државних војно-техничких завода и неколико мањих војних предузећа и фабрика у приватном власништву. Ова материјална база војне индустрије није била до-

²⁹ Р. Кнежевић, З. Његић, *Економика Југославије*, Београд 1984, 13–14.

³⁰ *Société française de la mine de Bor, Organisation et influence sur la vie sociale*, „Југословенско-француски односи, povodom 150 godina od otvaranja prvog francuskog konzulata u Srbiji“, Београд 1990, 274–279.

³¹ С. Ђуровић, *Државна интервенција у индустрији Југославије 1918–1941*, н. д., 323–344.

³² *Бор и околина*, Бор 1973, 120–135; Ж. Аврамовски, *Трећи рајх и Борски рудник*, Бор 1975; *Косовска Мишковица и околина*, К. Митровица 1979; М. Филиповић, *Краљевски авиони, фабрика авиона у Краљеву 1927–1942*, Краљево 1995; Ј. Д. Стојковић, *Српско акционарско иојионичарско друштво „Сартид“ 1913–1945*, Смедерево 1994 (магистарска теза); *Здружено електричнопривредно предузеће Србије, Индустријско-енергетски комбинат Костолац, 1870–1970*, Костолац 1970; Ж. Спасић, *Краљевачка војна фабрика 1853–1953*, Београд 1973; *Железара Зеница*, фотомонографија, Сарајево; J. R. Lampe and M. R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550–1950, from Imperial Boderlands to Developing Nations*, Bloomington 1982; З. Јањатовић, „*Народно благодиање“ и немачка привреда 1933–1936. године*, „Историја 20. века“, 1, Београд 1995, 120–134.

вољна, па је највећи део наоружања набављан из Француске, Белгије, Немачке, Италије, Чехословачке, САД и других држава, а после 1935. највише из Немачке.³³ Посебно је велики индустријски концерн Круп закорачио у Југославију са својим интересима у изградњи грубе пруге у Зеници средином 30-их година за време државно-интервенционистичке политике Милана Стојадиновића.³⁴

Према подацима Министарства финансија Краљевине Југославије, објављеним у „Статистичком годишњаку“ за 1940, по вредности извоза из Југославије уочи Другог светског рата на првом месту је била Немачка. Он је 1939. године достигао 31,91% целокупног извоза. У процентима, извоз у Немачку је у годинама уочи рата био следећи: 1935. год. 18,65%, 1936. год. 23,74%, 1937. год. 21,70%, 1938. год. 35,94%, 1939. год. 31,91%. Друга по висини процента у извозу била је Италија (1935. године 16,68%, 1936 – 3,14%, 1939 – 10,57%), затим Аустрија (1935 – 14,32%), Чехословачка (1939 – 13,93%), САД (1935 – 5,58%), Мађарска (1939 – 5,24%).³⁵ Највише робе такође је увезено из Немачке, и то 1939. године 47,08%, затим из Чехословачке (1936 – 15,35%), Аустрије (1935 – 11,92%), Италије (1939 – 11,79%), Енглеске (1935 – 10,09%), САД (1935 – 6,19%), Француске (1939 – 4,35%).³⁶ Највише је извожена пшеница 1937–1939, и то највише у Немачку (1939. год. 185.942 тоне), 1937. год. у Француску (143.163 тоне). Извоз у друге земље је далеко заостајао (Албанију, Аустрију, Грчку, Чехословачку, Енглеску, Швајцарску). Друга житарица по извозу био је кукуруз, који се извозио у много више земаља, чак и у САД. Године 1937. такође се највише извезло у Немачку, затим Енглеску, Аустрију и Данску.³⁷

У Немачку, Аустрију, Чехословачку и Италију извозили су се и остали пољопривредни производи из Југославије највише остала жита (пасуљ, шљиве), кудеља пак у Енглеску, али и у Немачку. Од стоке извожени су највише коњи (11.304 комада у Немачку 1938, 15.566 у Аустрију); говеда су извожена у Италију (34.631 комад – 1937), Немачку (17.376 комада – 1939), затим Малту, Грчку; свиње у Немачку (148.617 комада – 1939), Чехословачку (130.848 комада – 1939), Аустрију (155.258 комада – 1937); затим перната живина у Немачку и Италију највише; свеже месо највише у Немачку (преко 9.000 тона годишње), Аустрију (4.503 тоне – 1937), Енглеску (2.832 тоне – 1938); прерађевине од меса највише су извожене у Немачку, и то свињска маст нпр. 1937. године 4.967 тона; у Немачку је 1938. године извезено 6.523 комада јаја.³⁸

³³ С. Ђуровић, *Државна интервенција у индустрији Југославије*, н. д., 325–326.

³⁴ *Истио*, 197–344.

³⁵ *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1940*, књ. X, Београд 1941, 234.

³⁶ *Истио*, 235. У случају извоза и увоза бирани су из статистике подаци за године највећег извоза и увоза.

³⁷ *Истио*, 236.

³⁸ *Истио*. 236–239.

Дрво за грађу је извожено највише у Италију (1939. године 360.872 тоне), Енглеску (1937. године 186.410 тона), Немачку (1938. године 167.082 тоне). Сирови бакар је према „Статистичком годишњаку“ 1937. године извежен у Белгију (12.907 тона), Немачку (10.685 тона), САД (12.305 тона); боксит у комадима највише у Немачку (1937. године 384.558 тона); оловна руда се највише извозила у Аустрију, Енглеску, Тунис; гвоздена руда у Мађарску (220.555 тона – 1939), Румунију и Немачку. На листи извоза руде хрома, олова, цинка, пирита, концентрата олова, концентрата цинка такође се налазе на истакнутим местима Белгија, Француска, Немачка, Италија, Мађарска, Швајцарска, Енглеска.³⁹ Државна статистика је непотпуна с обзиром на то да Французи, као власници Борског рудника, нису пријављивали целокупну експлоатацију бакра југословенској држави, још мање добијено злато и сребро приликом прераде руде. Исти случај био је и са оловним рудницима (Трепча у поседу Енглеца), као и на неким другим.

Доласком Хитлера на власт у Немачкој 30-их година озваничена је у државној политици, проистеклој добрим делом и из велике економске кризе,⁴⁰ зависност немачке привреде и државе од југословенског простора, промовисањем чувене доктрине и пројекта о немачком „Великом привредном простору“, по коме је Југославија требало да има улогу сировинске базе, произвођача хране, тржишта за индустријску робу и изворишта јефтине радне снаге. С обзиром на то јасно је било да ће Немачка покушати да из Југославије и са Балкана потпуно истисне Енглеску и Француску, као и остале заинтересоване државе, што би неминовно и довело до увлачења Југославије у ковитлац Другог светског рата. Ниједна од великих сила није могла другој да у потпуности препусти југословенски простор управо због велике компатибилности њихових привреда са њим, при чему су географска близина и геостратешки положај Југославије одиграли одлучујућу улогу. Са великом економском кризом (1929–1932), у Немачкој се рађа наведена идеја о стварању немачког средњо-европског „Великог привредног простора“ и његовог ширења ка Југоистоку, тј. Балкану. У циљу постизања привредне аутархије, под окриљем немачке спољне политике тада настаје идеја о „Gross Wirtschaftsraum“-у у редовима приватних привредника, да би то 1936–1938. године постала немачка званична политика, у коју је упрегнута целокупна немачка држава. Основна концепција ове политике је била да немачку привреду треба развити као индустријску радионицу Европе, али и читавог света, посебно у простору подунавских и балканских земаља. У томе се огледа промена стратегије немачке спољне политике, тј. прелазак са светске (колонијалне) на континенталну политику. Требало је ове земље тако по-

³⁹ Истио, 242–243.

⁴⁰ В. Винавер, *Свејска економска криза у Подунављу и немачки њродор 1929–1935*, Београд 1987; Ј. В. Нортнер, *Југославија и кризи 1934–1941*, Ријека 1972; Ж. Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1935–1937*, Београд 1968.

везати са немачком привредом да оне производе претежно сировине и аграрне производе којима ће снабдевати Немачку. Пројекат о немачком „Gross-Wirtschaftstraum“-у донет је у време када је услед велике економске кризе међу источним и југоисточним европским аграрним државама дошло до трговачко-политичког покрета чији је циљ био налажење сигурног купца њихових аграрних вишкова по ценама које су биле више од цена на светским тржиштима, пошто нису биле у стању да конкуришу великим прекоокеанским земљама као што су биле Канада, САД, Аргентина, Аустралија. Склапање трговинског уговора између Немачке и Југославије 1934. године био је први корак реализације ових тенденција. Уговором је било предвиђено да Трећи рајх купује пољопривредне производе у Југославији, али да их не плаћа девизама него путем клиринга, извозећи своју индустријску робу у Југославију.⁴¹

За европску општу историју модерног доба остаје отворено суштинско питање: Да ли је стратегија немачког развоја у Европи и надокнађивања економске компатибилности на Балкану и у Подунављу у 20. веку изведена војним походима и окупацијом, такође, као и земље тога региона жртва Бизмаркове доктрине, пошто је у ратни ковитлац најширих размера увукла и остале велике силе? Питање које се поставља данас, 50 година после Другог светског рата, јесте: Зашто стратеги модерног немачког развоја, после и за Немачку два поразна искуства из два претходна светска рата, нису подунавским и балканским народима понудили царинску унију, него опет, сада софистицираније додуше, „крв и жезло“?

⁴¹ Н. Живковић, *Рајна цијелиа коју је Немачка учинила Југославији у Другом светском рају*, Београд 1975, 17–25.

SMILJANA DJUROVIĆ

THE PROBLEM OF YUGOSLAVIA'S COMPATIBILITY WITH OTHER
PARTS OF EUROPE AS AN ELEMENT OF YUGOSLAVIA'S
INVOLVEMENT IN THE SECOND WORLD WAR

Summary

The text poses several philosophical and historical questions concerning the modern history of Europe and Yugoslavia and attempts to provide answers to them. One of these questions is: Where, in modern history, are the economic borders of the Balkans and with it, of Yugoslavia? Other questions are both connected to and derive from the question: Why did Yugoslavia become the area of high intensity conflicts between the great powers during the Second World War, or rather why this region had to become involved in the turmoil of a war of such dimensions in the process of its integration in modern industrial civilization? Arguments are given for the thesis that the history of industry and agriculture have determined the history of the Yugoslav region in the Balkans, in Europe and in the modern day world and that this region found itself mid-way between these two entities. The conflict of spheres of economic interest over the Yugoslav region was the results of the problem of compatibility of the economies of two types of countries: the agricultural and the industrial, the agrarian Balkans and the industrial Central and West Europe.